

«Tre stammers møte»

Med læstadianismen som sosialt og politisk samlingspunkt

I året 1918 ble det utgitt en bok skrevet av Carl Schøyen som ble kalt «Tre stammers møte». Dette uttrykket ble raskt tatt i bruk av folk flest for å karakterisere de kulturelle forhold i Nordland, Troms og Finnmark. Gjennom århundrer hadde nemlig landsdelen vært møtested for mange ulike folkeslag, og ved betegnelsen «De tre stammer» tenkte Schøyen på møtet mellom nordmenn, samer og kvæner på 1800-tallet.

Hva slags «møte» var dette og hvordan artet det seg? Et fullstendig svar på dette kan ingen gi, men det er mulig å gjenskape noen trekk ved de hendelser som fant sted slik at vi idag kan legge litt mere kjøtt og blod på Schøyens boktittel. For dette møtet var nemlig ikke noe som var begrenset til 1800-tallet, fremdeles er mye av det sosiale og økonomiske liv i landsdelen preget av at deltagerene har ulike kulturelle forutsetninger.

Bakgrunnen var den norske kolonisering av de samiske bosetningsområder i nord. Gjennom hele middelalderen var det handelsmenn og kirken som representerte de norske interesser nordpå, same-nes kontakt med det norske samfunn ble stort sett kanalisert gjennom misjonærer, skatteoppkrevere / handelsmenn. Først i det forrige århundre fant selvekoloniseringen sted. Mens den norske befolkning i Troms og Finnmark var på et lavmål ved inngangen til 1800-tallet, begynte den nå så smått å øke. Ved grenseoppgangen til Russland i 1826 ble de endelige riksgrenser fastslått og de norske styresmakter gikk nå aktivt inn for å få de nordlige områder befolket av en bofast, jorddyrkende befolkning. Regjeringen støttet opp under de utenlandske gruveforetak som ble startet i Kåfjord, i Alta og Kvænen, og ga støtte til ulike bureisningstiltak nordpå. «Flukten til Ame-

rika» ble av mange betraktet som en nasjonaløkonomisk trussel, også dette gjorde det viktig å oppmuntre til innenlandske bureisning.

Gjennom frigjøring av retten til å drive handel og introduksjon av kommunal administrasjon rundt århundrets midtpunkt, spredte en norsk markedsøkonomi og et norsk forvaltningsapparat seg nordover i det samiske bosetningsområde.

Østfra tok nå innvandringen av kvæner til. Kvæner var det navn samtiden ga de finsktalende innbyggere i Nord-Sverige og Nord-Finnland. Et stadig økende befolkningsoverskudd i disse områdene kombinert med en rekke uår i jordbruket, ga støtet til at mange kvæner begynte å se seg om etter alternative livsmuligheter.

Vest for kjølen lå «Ruija» - den norske ishavskysten - et land, som om det nå ikke fløt over av melk og honning, ihvertfall kunne by på både fisk og poteter. Gruvedriften, særlig i Kåfjord, bød på muligheter til å tjene kontante penger og det samme var tilfelle med Finnmarkfisket da det begynte å ta seg opp på 1860-tallet. I dette ti-året økte innvandringen av kvæner sterkt og det ble snart etablert en til dels omfattende kvænsk bosetting i nesten alle kommuner i Troms og Finnmark.

Hvordan skal vi så vurdere dette møtet mellom samer og kvæner? Det foreligger mange meninger om dette og de fleste utsagn kan stilles i to grupper. En oppfatning går ut på at møtet fikk form av en fredelig sam-eksistens som var til berikelse for begge parter. Det andre synet legger vekt på at vi her har å gjøre med konfliktfylte konfrontasjoner hvor samene var den tapende part. Ingen av disse to oppfatninger er imidlertid i stand til å forklare hva som egentlig fant sted. Vi kan nemlig ikke gjøre rede for møtet mellom samer og kvæ-

ner uten å dra inn forholdet til en tredje part, nemlig det norske samfunn.

Det var det norske samfunns ulike institusjoner som definerte spilleregler for dette møtet. En forklaring må derfor ta sitt utgangspunkt i de begrensninger det norske samfunn kom til å representere for samer og kvæner. De to folkegrupper sto nemlig ikke i den samme økonomiske tilpasning, slik at der var heller få konflikter som gikk på konkurranse om ressurser.

Samene kunne grovt sett deles i to grupper: De som drev med reindrift og de som holdt til ved sjøkanten og drev fiske, fangst og dyrehold. Den siste gruppen var langt den største. De hadde ofte to oppholdssteder, en sommerboplass ute i fjorden og en vinterboplass lenger inne. Om sommeren fisket de og byttet fangsten med pomorene - de russiske fiskeoppkjøpere som besøkte fjordene - og fikk forskjellige nødvendighetsartikler tilbake. Kvæners tilpasning var de fleste steder tuftet på skogen og jorda. De var bofaste året rundt og drev både jordbruk og fehold. Der hvor klimaet gjorde det mulig dyrket de korn og dyreholdet var avhengig av en utstrakt bruk av uteslåtter.

Penger var for de fleste et ukjent begrep frem til midten av 1800-tallet. Folk produserte det meste sjøl og trengte de noe ekstra byttet de til seg på markedene (Skibotn, Bosekop). Men på denne tiden skjedde det store endringer - en norsk pengeøkonomi ble nå introdusert. Det var det nasjonale samfunn som nå var blitt et overbygg for de mange lokale samfunn. «Norge» var ikke lenger en diffus skattemessig tilhørighet for samer og kvæner, men et omgripende samfunn som på avgjørende måter styrte folks livsforløp. Prest, lensmann, lærer og handelsmann - dette var viktige representanter

for det norske samfunn og personer som folk flest ble konfrontert med i det daglige liv.

Prestens oppgave var ikke bare å forvalte kristendommen, han introduserte det norske livssyn. Han så seg selv som dommer overfor menighetens livsførsel og tuktet dem ofte med hard hand. Mange lokale skikker og væremåter som presten var ukjent med fra sin sør-norske bakgrunn, ble på det sterkeste fordømt. Slike forhold har vedvart helt opp til i dag. Det er jo f.eks. ikke lenge siden at sognepresten i Skjervøy sa opp sin stilling og reiste i protest fordi han fordømte de skikker og sedvaner som menigheten var fortrolig med.

Mens presten så seg selv som den åndelige lovs representant, så representerte *lensmannen* den verdslige. Han var den som introduserte en rekke lover og paragrafer og krevde at folk skulle følge dem. Bøtelegging og skatteinnkreving var hans oppgave, og gjorde han vel knapt mer populær enn presten i folks omdømme.

Lærerens makt grep også direkte inn i folks dagligliv. Også barna var et viktig innslag i det lokale arbeidsliv. Nå måtte de plutselig tilbringe verdifull arbeidstid på skolebenken hvor de skulle lære å lese, skrive og regne, ferdigheter som overhodet ikke hadde noen lokal relevans eller ga økt økonomisk utbytte for husholdet de tilhørte. Og alt dette skulle skje på norsk, et språk som de aller færreste var fortrolig med. Deres finske eller samiske morsmål ble ikke tillatt brukt på skolen, som i kirken skulle alt foregå på norsk. «Gud forstår ikke samisk», sa en prest på denne tiden.

Handelsmannen ble nå en viktig person. Han kjøpte nemlig opp de varer som folk produserte, særlig gjaldt dette blant kvænene. Samene byttet nemlig til seg det meste av det de trengte (mel, redskaper o.l.) med fisk fra russerne (pomorane). Kvænene derimot, de gikk nå for fullt inn i en pengeøkonomisk tilpasning. Og pengene, de kom fra skoggen. Tjærebrenning, skivvedhugging og tømmerlasking - alt dette var produkter som handelsmannen tok imot og videresolgte. Folk så for såvidt aldri pengene selv, de bare leverte sine produkter og

fikk kaffe og sirup igjen. Og utgiftene var som regel større enn inntektene. De som ikke kunne betale sin skyld hos handelsmannen, måtte gjøre opp i form av gratis arbeid hos han.

Av alt dette fremgår det klart at i møtet med det norske samfunn, ble samer og kvæner den tapende part. Ikke bare fant det sted en kulturell nedvurdering av dem begge, men de befant seg også i økonomisk sterkt underordnede posisjoner. Samene forsterket sin tilpasningsform. Tamreinholdet ble sterkt utvidet og fikk en langt mer omfattende driftsform og de bofaste samene ved sjøkanten la stadig sterkere vekt på russehandelen og de varer de der kunne bytte til seg.

Nå ble også en norsk jordbruksteknologi introdusert og det samiske og tildels også det kvænske jordbruk ble på det sterkeste nedvurdert. Deres driftsformer ble av den norske jordbruksekspertise karakterisert som «sulteforing» og nærmest kriminalisert. På grunn av norske utenrikspolitiske intriger, ble den finske grense stengt for norske rein-driftssamer. Dermed fikk vi en lang større utnyttelse av reinbeiteområdene langs kysten. Denne ekspansjonen skapte bl.a. problemer i forholdet til de fastboende jordbrukere og det gikk nærmest inflasjon i klager på 1800-tallets andre halvdel over rein som trenger seg over dyrket mark.

Sosial uro, økonomisk forverring og kulturell undertrykking var således karakteristiske trekk ved samers og kvæners levevilkår på denne tiden. Slike forhold kunne også gi grunnlag for feil ernæring, mindre motstanddyktighet og epidemier blant folk. Kildene kan fortelle om hvordan fattigdom og uro ga seg utslag i et stort alkoholforbruk, og at salg av brennevin til samer og kvæner kunne være en viktig inntektskilde for både handelsmann og prest.

I dag tar vi det som en selvfølge at folk reagerer politisk når de lever under slike forhold. For samer og kvæner fantes det imidlertid ingen politiske organisasjonsmuligheter. Partipolitikk var et nærmest ukjent begrep, fagforeninger ikke oppfunnet og politisk organisering på basis av etnisk tilhørighet

var fullstendig ukjent. Det er bl.a. i dette perspektivet vi må betrakte en av de største sosiale sammenslutninger på Nordkalotten, nemlig læstadianismen. Vi kan nemlig si det slik at kvæner og samer forsvarte seg mot all undertrykking og økonomisk nød ved å ta imot og utforme det læstadianske budskap. Dette budskapet ga dem nemlig en ny og alternativ forståelse av det daglige liv og de problemene de sto oppe i. Nå behøvde de ikke lenger akseptere det norske samfunns insistering på at kvæner og samer var å regne som kulturelle og økonomiske underlegne. Både fra prekestol og kateter var de blitt fortalt at veien til «Det gode liv» gikk gjennom norsk språk og norske skikker. Prestens budskap falt stort sett på stengrunn. Deres form for kristendom sto folk flest fjernt. Skolens fornorskningsspolitikk ble møtt med mange klager og mye misnøye, uten at det nådde frem.

Den læstadianske vekkelse var en reaksjon på disse forholdene. Kvænske og samiske predikanter - som alle var vanlige bygdefolk - reiste rundt og preket på folks eget morsmål. Og innholdet av deres budskap sto i stor kontrast til statskirkenes fremstilling. Nå ble prestenes verdenssyn snudd opp ned. Det var ikke lenger samer og kvæner som sto nederst på rangstigen med hatten i handa. Deres økonomiske fattigdom ble nå fremstilt som en stor rikdom. Det var de fattige som var det utvalgte folk, det var nemlig lettere for en kamel og komme gjennom nåløyet, enn for en rik mann å komme til himmelen. Alle de egenskaper som det norske samfunn fremhevet som viktige, ble nå systematisk fremstilt som forkastelige. Det var de rike som hadde gardiner i vinduene, leste bøker, snakket norsk og gikk med slips og snøreliv. Blant kvæner og samer - som ikke hadde økonomiske muligheter til å hevde seg på like med de norske - ble alt dette stemplet som synd.

Den riktige levemåte var å finne i deres hjem, presteskapets og handelsmennenes livsform var ikke noe eksempel til etterfølgelse.

T

Av

An

(Foto

Reis

byg

69-7

hva

hold

tåln

vju

en

arb

ma

- V

dia

ved

for

ark

ma

I

fer

nes

sk

på

so

tre

da

Vi

av

Ur

1

by

he

er

bo

br

m

ta

ne

17

bo

se

ta

R

h

n

fi

s

b

n

o

k

h

h

v

s

c

